

TÜRKİYEDE SON GELİŞMELER (*)

Yazan : Prof. Dr. Bernard LEWIS Çeviren : Doç. Dr. İlhan LÜTEM

Türkiye'nin son seneler tarihinin en mühim hâdisesini 1950 Mayıs'ında hakikaten serbest ve doğru bir seçimin vukubulması ve bu seçim neticesinde muhalefetin tam bir zafer kazanması teşkil etmiştir.

Kemal Atatürk tarafından kurulan Cumhuriyet Halk Partisi yirmiyedi sene devamlı olarak iktidarda kaldıktan ve belirli bir muhalefete maruz bulunmadıktan sonra serbest ve sakin bir şekilde cereyan eden seçimlerin yapılmasına nezaret etmiş, seçimler neticesinde 1946 senesinde kurulan Demokrat Partiye iktidarı devretmiştir.

Bu önemli hâdise Kemalizm'in yapıcı faaliyetini ve onun liderliği altındaki Türk Milletinin siyasî olgunluğunu şayanı dikkat bir şekilde isbat etmektedir.

Belki bu bir paradoks olacak ama Cumhuriyet Halk Partisinin seçimde uğradığı mağlûbiyetin onun en büyük başarısını teşkil ettiğini söyleyeceğim.

Bu nasıl vukubuldu?

Atatürk idaresindeki Türkiye bir diktatörlüktü. Fakat bu diktatörlüğün çağdaş Avrupa'da bu sıfatı haiz rejimlerden pek farklı olduğunu unutmamak lâzımdır. Bu, hafiye takibinden, istibdatdan ve temerküz kamplarından âri bir diktatörlüktü.

(*) Londra Üniversitesi Profesörlerinden Bernard Lewis'in bu etüdü «Royal Institute of International Affairs» tarafından yayılanan «International Affairs» dergisinde çıkmıştır. Memleketimizde dokuz ay müddetle tetkiklerde bulunan Profesör 1950 seçimlerinden sonraki durumu mümkün olduğu kadar tarafsız bir şekilde incelemiştir.

Süphesiz başlangıçta kuvvet ve baskı istimal edilmmişti, fakat rejim kurulduktan sonra birkaç hususî hal istisna edilirse şahsın hayat ve hürriyeti büyük tehlikelere maruz değildi.

Rejim aleyhine siyasî faaliyet yasak edilmmişti, fakat söz ve kitaplar —gazeteler hariç— serbestti. Rejimin kendisi ve takip etmekte olduğu siyaset hakkında tenkidde bulunanlar şarkî Anadolunun hücre köşelerine yollanıyor veya uzak memleketlerdeki önemsiz devlet merkezlerine vazifeten gönderiliyordu. Şiddet mahduttu ve ekseriya aşırı muhalefete bir cevap teşkil ediyordu.

Atatürk'ün ölümünden sonra bazı aksaklıklara rastlanır. Onun çapında olmayan insanlar elinde, otoriter ve pedersahî idare şekili diktatörlük kelimesi ile ifade edilen rejimi andırır bir hususiyet kazandı. Atatürk'ün kendisinin hâkim şahsiyetinin ortadan kalkması ve garp anayasa hukuku bilgileri ile yetişmiş yeni bir neslin meydana çıkması kökü islâm mazisinde olan otoriter hükûmeti sarstığından rejim gittikçe baskı üzerine istinad etmeğe başladı.

Harp senelerinin tazyik ve sıkıntıları, seferberliğin tahmil ettiği yük, beşinci kol ve casusluk tehlikeleri kuvvetli bir hükûmeti gerektiriyor ve kabul edilen baskı tedbirlerini haklı kılıyordu. Sıkıyönetim ilân edildi, basın ve yayınlar her zamankinden daha sıkı bir şekilde kontrol edildi, polis nezareti umumileşti ve ecnebilere ve gayri müslim azlıklara karşı liberallikten uzak bir hareket tarzı 1942'de isdar edilen varlık vergisi ile zirvesine erişti.

Bundan sonra ise hayret verici değişiklik ve 1945 ile 1950 arasında demokrasi uğrunda muvaffakiyetli gayretler vukubuldu.

Cumhuriyet Halk Partisi, parti içinde ekseriyetle teferruata taallük eden tenkitleri daima müsamaha ile karşılamıştı.

Büyük değişiklik Türkiye Birleşmiş Milletlere iştirak edince ve Birleşmiş Milletler Andlaşması Türk parlâmentosuna tasdik için getirildiğinde vukubuldu. Cumhuriyet Halk Partisi üyelerinden bir grup bu vesikânın kabulünün sadece bir jest olarak kalmayıp Türk Hükümetinin milletlerarası sahada nazârî rızasını beyan ettiği demokratik hürriyetlerin Türkiye dahilinde de fiilen tatbik edilmelerini isteyen bir teklif öne sürdüler. Grupun liderleri İstiklâl Savaşında ve Kemalist ihtilâlinde önemli bir rol oynamış olan ve 1937 - 39 senelerinde başbakanlık eden bir bankacı ve iktisatçı Celâl Bayar, Türk fikrî hayatının mühim bir siması olan

hoca ve tarihçi Profesör Fuad Köprülü, ve Halk Partisi parlâmentosunun tecrübeli iki üyesi Adnan Menderes ve Refik Koraltan idi. Teklif hükümet ve Meclisdeki ekseriyeti tarafından reddolundu. Fuad Köprülü ile Adnan Menderes kampanyalarına dışarda ve kendileri ile işbirliğinde bulunan Vatan gazetesinde devam ettiler, çok geçmeden parti disiplinini ihlâl ettiklerinden dolayı partiden ihraç edildiler. Onlarla sempati halinde bulunan Celâl Bayar ise Meclis'ten istifa etti. Hükümet bir müddet şiddetli bir tepki göstermeği düşündü ise de kısa bir mücadeleden sonra (ki nasıl cereyan ettiğini daha tam olarak bilmemekteyiz) 2 Kasım 1945'de Cumhurbaşkanı İnönü tek parti sisteminin terkini ve daha serbest münaakaşanın vukubulmasını bildiren bir söylev verdi. Ocak 1946'da eski muhtariz ve bağımsızlardan kurulan Demokrat Parti resmen teşekkül etti ve Türkiye tarihinde yeni bir devre başladı. Bunu birçok partiler takip ettiler, fakat bunlar arasında ancak 1948 Temmuzunda kurulan Millet Partisi bir önemi haizdir. Bu parti çabucak siyasî ve dinî reaksiyonun âleti haline geldi.

1946 Temmuzunda yeni seçimler yapıldı ve neticede 416 milletvekilliğinden yetmiş kadarını muhalefete mensup olanlar kazandılar. Demokratlar şehirlerde büyük kazançlar elde ettiler ve bazı delillere istinaden Cumhuriyet Halk Partisinin ana merkezler dışında bazı hilelere başvurduğu iddia edildi.

Mamafih Türkiye artık canlı ve azimli bir muhalefete malikti ve bu muhalefet gelecek dört sene zarfında demokrasi yolunda önemli bir rol oynayacaktı. Mücadele kolay değildi fakat demokratik kuvvetler Halk Partisinin içinde yükselen ve partinin büyük kurucusunun ölümünden sonra günleri geçmiş osmanlı kafalı zimandarlarını gittikçe artan bir şekilde tenkit eden yeni elemanlardan çok yardım gördüler.

Muhalefetin faaliyetini mümkün kılmak için Cemiyetler Kanunu değiştirildi, grev hakkı tanınmamakla beraber sendikalar kuruldu, bunlar evvelce müsaade edilen meslekî cemiyetlere nisbetle büyük gelişme teşkil ettiler, köylünün iktisadî ve kültürel durumunu iyileştirmek için tedbirler alındı, gayri müslim azanlıkların kâğıt üzerinde kalmış olan hakları şen'iyet sahasına intikal ettirildi. Basın eskisine nisbetle pek ziyade serbest kılındı. Bazı tahditler fiilen mevcut olmakta devam ediyordu. Hükümetin dış siyaseti fiiliyatda tenkit edilemiyordu, fakat bu konuda bütün partiler arasında büyük nisbette anlaşma mevcut olduğundan bu tahdid pek şikâyet tevliid etmiyordu.

Komünizm bütün şekilleri ile yasaktı. Bu tehdid ise ekseriya o şekilde tefsir ediliyordu ki sosyal meselelerin genel olarak ciddi bir şekilde münakaşası dahi imkânsız oluyordu. Basın hürriyetini bazı bakımlardan kısmak için yapılan mevziî teşebbüsler kamu efkârının yeni ve kuvvetli tepkisi karşısında akamete uğradı. Aralık 1947'de sıkı yönetim sona erdi ve 15 Şubat 1950'de aylar süren müzakerelerden sonra hükûmetin ve demokrat partinin üzerinde anlaştıkları yeni Seçim Kanunu mer'iyete girdi. Yeni kanundaki en esaslı değişiklik merkezî ve mevziî kontrol otoritesinin icraî organdan kazaî organa naklidir. Demokrat muhalefetin bir muvaffakiyeti olan bu değişiklik 1950 Mayısında Demokrat zaferini mümkün kılan âmillerin başında gelir.

Cumhuriyet Halk Partisi, elinde vasıtalar ve büyük bir Meclis ekseriyeti olduğu halde kendi sukutunu acaba niçin teşkilâtlandırmış ve hazırlamıştır?

Bu suale birçok mahfillerde birçok izahlar öne sürülmüştür. Türk şüpheciler (cynics) (ki aşırı derece şüphecidirler) bunun bir hesap yanlışlığına istinat ettiğini söylemektedirler. C. H. P. liderleri serbestçe yapılacak bir seçimde zaferden emindiler ve bu sebepten ve sadece bu sebepten dolayı seçimin serbest olmasına müsaade ettiler. Ne olacağını bilselerdi gerekli tedbirleri alırlardı. New Yorker dergisi Türk seçimleri hakkındaki tefsirlerinde bu mütalâaya iştirak eder görünerek Cumhurbaşkanı İnönü'nün büyük hatası milleti oy vermekte serbest bırakmış olmasıdır demektedir.

Bu izah tarzı bana tatmin edici gelmemektedir.

Seçimleri takip eden aylarda konuşmuş olduğum hemen herkes hakikaten serbest bir seçimde demokratların bütün memleketde kazanacaklarını ancak yeni Seçim Kanunundan sonra dahi serbest seçimin vukubulacağına pek inanmadıklarını söylemişlerdir.

Herhalde C. H. P. liderleri memleketdeki fikrî cereyanlardan bihaber değillerdi. Bundan maada seçimin yalnız kendisini müstakil bir hâdise olarak mütalâa etmemek lâzımdır. Bu, beş senedenberi demokrasi yolunda atılan adımların sonuncusu olmuştur.

Ecnebi şüpheciler ve bazı Türkler bu değişikliği Amerikalılara yarınma arzusuna hamletmektedirler, o Amerikalılar ki Başkan Truman'ın 1947 Mayısındaki kararından beri Türkiye'nin savunmasında ve iktisadiyatında önemli bir rol oynamaktadırlar.

Bu da tamam ve tatmin edici olmayan bir izah tarzıdır.

Türkiye'yi idare edenler bir yabancı memlekete yaranacağız diye Hükûmet şekillerini değiştirmezler. Türkiye'deki demokratik hürriyetlerin genişletilmesi veya kısılmasının Washington'da kendilerine yardım veya kendilerini terk hususunda tesiri bulunamayacağını bilmeyecek kadar safdil de değillerdir.

Fakat umumiyetle Türkiye'de batı lehinde ve binaenaleyh demokrasi lehinde bir istikamet mevcuttur. Bu birçok dereceler arz etmektedir. En aşağı derecesi Amerikan çikleti ve Boğaziçi kıyılarında ve İstanbul sokaklarında kaplan gömleklerinin taammüm etmesi; yüksek derecesi ise İngiliz ve Amerikan lisanlarının, edebiyat ve tarihinin üniversitede, mektep ve evlerde öğrenilmesi ve bazan pek aşırı bir hal alan kendi kendini tenkitde tezahür etmektedir. Defalarca, mübalağalı ve haksız tenkitlerden dolayı Türkiye'yi Türklere karşı müdafaa etmeğe mecbur oldum.

Bu batı lehindeki hislerin gelişmesinin bir çok âmilleri mevcuttur. Bir defa eski Rus tehlikesine karşı mukavemetde model teşkil eden Almanya'nın yerini Birleşik Amerika almıştır; diğer taraftan zafer kazanmış bir dâvanın çekiciliği ve onun müessesesi ve âdetlerinin haiz olduğu prestij. Fakat şüphesiz hepsi bunlardan ibaret değildir. Cumhuriyetin mektep ve üniversitelerinde yeni bir nesil meydana çıkmıştır ki Kemalist ihtilâlin şimdiye kadar varmış olduğu ana hedefleri benimsemiş olmakla beraber sadece milliyetçilikle iktifa etmemektedir.

Onlar için liberal batı geleneğinin büyük çekiciliği vardır ve demokrasi sadece siyasî düşüncelerin veya âdetlerin değişmesi olarak değil, fakat Türkiye'nin hür bir dünyada kendine güvenmiş olarak ve eşit şartlarla kültürel ve siyasî tamamîyetini elde etmede en iyi bir vasıta olarak belirmektedir.

Amerikan nüfuzu hakkındaki nazariyenin en had bir şekli, vukubulan siyasî değişikliği doğrudan doğruya Amerikan müdahalesine atfetmektir. Şüphe yoktur ki son üç sene zarfında Amerikan baskısı ferdi teşebbüs lehinde ve devletçilik aleyhinde oldukça kuvvetli bir şekilde hissedilmiştir ve C. H. P. Hükûmetinin bu istikametde attığı adımlar büyük nisbette Amerikan ödünç verme şartlarının ve Amerika müşavirlerinin tavsiyelerinin neticesinde vukubulmuştur.

Siyasî değişikliği tevlid edecek bir Amerikan teşebbüsünü destekleyen delillerden şahsan haberim yoktur. Bunların müsait bir hava yaratmış oldukları söylenebilir.

C. H. P. taraftarları demokratik ideallere daima bağlı olduklarını ve ancak harp yıllarının çetin şartlarının bu idealleri tahakkuk ettirmelerine mâni olduğunu söylemektedirler. Atatürk'ün ölümünden sora memleketi idare etmiş olanlara tatbiki bakımından bu iddianın pek ciddiye alınmaması lâzımdır, fakat muhakkak ki benim, Kemal'in partisinin Kemalist cenahı demeyi arzuladığım ve cumhuriyet devrinde büyüüp de liderlerinin ideal ve vâdlerini ciddiyetle takip eden gençlere müteşekkirmak lâzımdır.

Demokratlara göre, 1945 senesine gelinceye kadar memnuniyetsizlikler okadar ciddi bir mahiyet arzemiştir ki C. H. P. umumî bir ayaklanmayı önlemek için bir emniyet supapına ihtiyaç hissetmiştir. Fakat muhalefet başlayınca C. H. P. plânında kendisine ayrılmış olan ikinci derecede rol ile iktifa etmeyip kesin değişiklikler yapılmasını temin etmiştir. Bu son izah belki hakikate enyakın olanıdır. Fakat C. H. P. içinde ve umumiyetle bütün Türkiye'de vukubulan zihniyet değişikliğinin hakkını da vermek icabeder.

Bu memnuniyetsizlikler nelerdir? ve demokrat zaferinin mânası nedir ?

Vukubulan hâdise bir bakıma bir parti değişikliğinden ziyade bir plebisiti andırıyordu. C. H. P. aleyhine kini olan herkes —Halk Partisinin devamlı bir şekilde bu kadar zaman iktidarda kalması dolayısı ile bunların adedi pek çoktu— bu parti aleyhine oy kullanma fırsatını kaçırmıştır. Mamafih Demokrat Parti taraftarlığı eden heterojen kalabalık arasında bazı önemli unsurlar belirtilebilir.

Bunlardan biri serbest teşebbüs adına C. H. P. nin devletçiliğine itiraz eden yeni ticarî ve sınaî orta sınıftır.

Atatürk devletçiliği (étatisme) Türk Anayasasına ithal etmişti. Bu onun bir sosyalist olmasından değildi. Fakat halen Asya'da bir mâna ifade eden şu önemli prensibi anlamış ve takip etmişti : Yabancı sermayenin siyaset bakımından şüphe ile karşılandığı ve memleket içinde teşebbüsde bulunacak yerli sermayenin teşebbüs kaabiliyeti ve sermayeden mahrum bulunduğu bir şark memleketinde ancak devlet bu memleketde inisiyatif ele alabilir ve onun hayat seviyesini yükseltmek için lüzumlu plânlamaları, teşkilâtlamayı ve kaynakları ancak devlet temin ederek imkânları çoğaltabilir ve iktisadını modern bir hale sokabilir.

Bugün Türkiye'de devletçiliğe karşı vukubulan isyan bu devletçiliğin ne derece muvaffak olduğunun delilidir.

1920'den ve 1930'dan sonraki senelerde devletin iktisadî faaliyetinin yarattığı imkânlar ve buna ek olarak harp esnasında tarafsız kalmanın faydaları sayesinde Türkiye önceden hiçbir zaman malik olmadığı bir sınıfa kavuşmuştur.

İş adamları, tüccarlar, teknisyenler ve idarecilerden teşekkül eden bu sınıf kendinden emin olup devletin resmî müdahalesinden gittikçe şikâyetçi bir durum takınmıştır.

Memur, Türk sosyal hiyerarşisinde çıkmış olduğu zirveden yuvarlanıp gitmiştir. Memurluk artık her diplomalı gencin erişmek istediği ulvî gaye olmadığı gibi evlilik çağında kızları bulunan Türk babalarının ilk akıllarına gelen damat tipi de memur olmaktan çıkmıştır.

Yeni bir tüccar sınıfının belirmesi memleketde siyasî kuvvetler muvazenesini kesin bir şekilde değiştirmiş sosyal ananalere de tesir etmekte bulunmuştur. Atatürk'ün hayatı boyunca memlekete okadar iyilikleri okunmuş olan C. H. P. nin az veya çok hayırhah kontrolü bu sınıf bakımından sıkıcı bir tarihî hata olarak telâkki edilmiştir. Bu gruba mensup insanlar Amerikalı müşavir ve maliyecilerle kendilerinin devlet memurları ile anlaşıklarından daha iyi anlaşıacaklarına ve memlekete akan Amerikan parasını daha iyi kullanacaklarına kaanidirler. Bu kanaat Amerikalıların kendileri tarafından da paylaşılmaktadır.

İkinci bir grup köylü ağalarıdır. Cumhuriyet öncesi devrinde bu ağalar Anadolu'da bugünkü şark ve cenup vilâyetleri ötesindeki benzerleri ile aynı role sahiptiler. Kemalist ihtilâli bunları değiştirdi. C. H. P. şark anlamında bir siyasî parti değildi yani programdan ziyade bir şahsın etrafında toplanan maruf insanlardan teşekkül etmeyip garp anlamına yakındı. Bütün memlekete şâmil bir teşkilâta ve realist ve müstakar bir çalışma programına malikti. Buna ek olarak hükümetin faaliyetinde önemli bir âlet idi. Her Anadolu kasabasında bir mevziî C. H. P. şubesi mevcuttu. Bunun üyeleri ise Kemalist inkilâbın ajanları idiler. Köylüyü ahvale göre bazan ikna bazan cebir kullanarak idare eden ve eskiden ağalara ait bulunan sosyal ve iktisadî yetkileri uhdelerinde toplayan onlardı.

Demokrat Parti de bütün memlekete şâmil bir teşkilâta maliktir fakat teşkilâtın görevi sadece propaganda yapmak olup C. H. P. nin evvelce ifa ettiği plânlama, idare, nezaret işlerini yapmağa niyeti yoktu.

C. H. P. şebekesinin elinde hiçbir kuvvet bulunmayan bir muhalefet partisi haline inkilâp etmesi kasabalarda bir boşluk yaratmış ve ağalar sür'atle bu boşluğu doldurmakta bulunmuşlardır.

C. H. P. sinin seçimde muvaffakiyetsizliğe uğramasının sebeplerinden biri köylünün kütle halinde kendisinden yüz çevirmesidir.

Şüphe yok ki, köylüde C. H. P. si ileri gelenlerinin kabadayılıklarına karşı birikmiş olan küskünlükleri kanalize etmede köy ağalarının rolleri büyük olmuştur.

Son senelerde müslümanlığın yeniden canlanmasında rol oynayanlar bir değişiklik lehinde idiler. Filhakika C. H. P. si hükûmeti 1946 senesinden beri dinî uyanışa karşı gittikçe müsamahakâr bir tavır takınmıştı, fakat dinî liderler C. H. P. sinin 1920'den beri yaptığı dinî inkilâpları affetmemiş olup bu partiden başka bir teşekkülden daha fazla şeyler ümit ediyorlardı. Bu liderlerin taşrada muazzam nüfuzları vardı —bilhassa köylü sınıflı ve şehirlerdeki esnaf ve küçük tacirler nezdinde— Koyu dindarlar umumiyetle Millet Partisini desteklerken mutedil dindar tabaka belki daha şanslı olduklarından— Demokratları tercih ediyordu.

Bunun gibi gayri müslim azınlıklar harbi takip eden senelerde daha liberal bir siyasetten müstefit kılınmakla beraber evvelce kendilerini zarara uğratmış bir partiden öğ alma fırsatını kaçırmak istememişler ve Demokrat Partinin ticarî menfaatlere karşı takındığı tavırdan da cesaretlenerek bu partiye müzahir olma yolunu tutmuşlardır.

Halk arasında dolaşan rivayetlere göre ordu ve memurlar da demokratları alkışlamışlardır. Sonuncu sınıf hayatın gittikçe pahalılaşması karşısında olduğu yerde kalmış olan maaşlardan dolayı şikâyetçi idi. Harp yılları esnasında Türk ihracatı ticarî kıymetden ziyade stratejik kıymetler itibara alınarak düzenlenmişti. Bunun neticesinde vukubulan fiat sukutu harp sonrası Türkiye'sinde fiatlarda enflasyon husule getirmiş, değişmez gelirlerin hayat standardı tahdide uğramıştır. Nihayet ahalinin geri kalan kısmı vardır ki bunlar C. H. P. idaresinin işbaşında bulunduğu 27 sene zarfında hükûmete ve ajanlarına karşı şu veya bu şekilde küskünlük hissetmişler ve Demokrat Parti önceden hükûmetde bulunmamış olduğundan onların vâdlerine kapılmışlardır. Demokrat lehdarı hislerin kuvvetine rağmen Demokrat Partinin kazanmış olduğu zafer herkes için bir sürpriz teşkil etmiştir. Bunun büyük sebebi o kadar zaman iktidarı içerisinde bulunmuş bir partinin mağlûbiyete uğramayı kabul etmeyeceği

uğrasa dahi iktidarı selefine kolayca terketmeyeceğine halkın inanmış olması idi. Hâdise vukubulunca bütün sahte kâhinler hüsrana uğradılar. Seçim nizam dahilinde sakin ve serbest bir şekilde vukubuldu ve iktidarın devri 1945'de M. Churchill'in yerine Mr. Attlee'nin geçişinde olduğu şekilde cereyan etti.

Cumhuriyetçiler iktidarı devir ederken ne derece asalet ve itidal gösterdilerse demokratlar da kabulde aynını gösterdiler.

Bazı koyu Halk Partisi alehdarlarının elde olunan avantajdan istifade edilmesi yolundaki teşviklerine rağmen zafer kazanmış olan Demokrat Parti umumiyetle büyük itidal gösterdi.

Seçimlerden hemen sonra memleket atmosferine din hâkim oldu. Ankara'da bir camide bir vaız Allaha, Türkiye'yi C. H. P. idaresinden kurtardığı için teşekkür etti. Bursa civarında bir mahalde bazı köylüler büyük araziyi aralarında taksime başladılar. Kendilerine ne yaptıkları sorulduğunda : «Artık demokrasi var» dediler. İstanbul'da taksi şoförleri polisleri alaya alarak onlara riayet etmemeğe başladılar. Polisler ise ellerinde ne gibi selâhiyet kaldığını kendikendilerine sorar olmuşlardı.

Bir zamanlar İnönü'nün portrelerinin asılı bulunduğu duvarlarda, kaldırılan tabloların yerleri sırttı. Sokaklarda «demokrat limonatası» satanlar görüldü. Bazı siyaset esnafı, eski bakanların ve onların adamlarının malî durumlarını deşmeğe koyuldular.

Bir Türk tarihçisi seçimin «Türkiye tarihinde kansız olarak başarılmış en büyük ihtilâl olduğunu ve memleketin gelişmesinde artık bir engel mevcut olmadığını» yazdı.

İktidarın serbest bir seçim neticesinde devri hâdisesi 1923'de Cumhuriyetin ilânında olduğu gibi hakikî bir kansız ihtilâl teşkil ediyordu. Fakat unutmamak lâzımdır ki bu hem galip hem mağîûp tarafın payı olan bir ihtilâldir ve seçim senelerdir parlâmanter bir gelişme yönündeki gayretlerin zirvesini teşkil eder. Demokrat liderler çok geçmeden silip süpürücü değişiklikler mütalâa etmediklerini ve demokrat mehafilde pek ziyade kullanılan bir cümle ile bir *devr-i sabık* (ancien régime) yaratmayı düşünmediklerini ilân ettiler. Başka bir deyimle zaferi bir tiranlığın devrilmesi, eski rejim mensuplarının ve takip olunan siyasetin bundan müteessir olması mânâsında anlamayıp parti hükûmeti yolu ile bir partinin normal yollar ile diğer bir parti ile yer değiştirmesi olarak anlıyorlardı.

Muhalefet Hükümet, Hükümet Muhalefet oldu ve evvelki devrede erişilen hürriyetler muhafaza edildiği gibi bir bakıma genişletildiler. Eski skandallerin meydana çıkarılmasından kaçınılamazdı, fakat ilk taşkınlıklar esnasında bunlara karşı zecri tedbir ittihazını isteyenler —büyük nisbette kamu efkârının tesiri ile— yatıştırıldılar. Demokrat hükümetin bu mutedil tavrı onun bazı basit düşünceli taraftarlarını sukutu hayale uğrattı. Demokrasiyi tefsirde pek aşırı giden şoförler, köylüler ve diğerleri böylelikle bir siyasî ilim dersi almış oldular. Polis yeniden nefes aldı ve eskisini andırır bir gayretle sopasını sallamağa başladı. Fakat polisin birkaç yerde İnönü'nün portrelerini zorla indirmek gayretleri takbih edildi ve azarlandı.

Eski Cumhurbaşkanı'nın hemen her yerde bulunan portrelerinin yerlerine bu gibi hususa pek önem vermeyen yeni Başkanın portreleri konmadı. Mamafih bazı ateşli demokratlar yine onun resmini astılar ve bazı sadık cumhuriyetçiler ise İnönü'lerini yerli yerlerine koydular.

Cumhurbaşkanı'nın portresinin asılması artık ihtiyarî olup bir parti bağlılığını göstermektedir, fakat Atatürk'ün portresi her yerde mevcuttur ve öyle olması da lâzımdır.

Yeni hükümetin ilk müsbet tedbirleri kamu efkârına verilen bazı imtiyazlar mahiyetini taşımaktadır. Bazı yiyecek maddelerinin fiyatları indirildi, mecburî askerlik müddeti kısaltıldı, umumî af ilân edildi, yeni bir pasaport ve ikamet kanunu memleket içinde ve dışında vatandaşlar ve yabancılar için seyahatı zorlaştıran formaliteleri kolaylaştırdı.

Bir değişiklik de ezanın Türkçe yerine Arabca okunması ve Türk Radyosunda Kur'an okutturulmasıdır.

Demokrat hükümet on aydanberi iktidardadır (*) ve başardığı işler hakkında mütalâa yürütmek için vakit daha erkendir. Kaldı ki iktidara geçmesi cihanda bir buhran devresine ve Türk kuvvetlerinin Kore'ye yollanmasına rastlamış bu ise kendi savunması ile başı zaten dertte olan bir memleketi daha ziyade sarsmıştır.

Bazan, iki belli başlı Türk partisi arasında hakikî bir fark bulunmadığı ve bu farkın programlardan ziyade şahıslarda olduğu söylenmektedir. Türkiye'ye birbirine tamamen zıd sınıflar veya menfaatler arasında kesin

(*) Müellif bu etüdünü 31 Mart 1951 tarihinde «Chatham House» da okumuştur. Etüd «International Affairs» Dergisinin Temmuz 1951 tarihli nüshasında neşredilmiştir. (Vol. 27, no. 3).

ihtilâflar bulmak emeli ile bakıldığı takdirde bu iddia doğru gözükebilir. Fakat Türk partilerini komşu hükümet merkezlerindeki siyasetçi klikleri ile bir tutmak ciddi bir hata teşkil eder. Hem Cumhuriyet Partisi hem de Demokrat Parti memleket çapında bir teşkilâta, üzerinde anlaşma olmuş bir programa sahip hakiki mânasında siyasî partidirler ve siyasetleri Amerika'daki isimdaşları gibi bazan muğlak gözüküyorsa bu aynı sebepten dolayıdır —yani her ikisi de ayrı menfaat ve unsur toplulukları olup memleketin muhtelif kısımlarında değişirler— bazı müşterek gayelerin tahakkuku için bir araya gelmişlerdir ve bazı temel siyaset ve ekonomi prensiplerinde birbirleri ile anlaşma halindedirler. Seçim kampanyası esnasında demokratlar bir çok kesin vaadlerde bulunmuşlardır. sendikalara gittikçe artan serbesti tanımak (grev yapma hakkı dahil); lokal idare otoritelerini tâyinle değil seçimle tesbit etmek; cemiyet kurma, yayım ve söz hürriyetini hâlâ tahdid eden hususları ilga etmek ve belki en önemli olarak devletin iktisadî faaliyetini azaltmak ve ferdî teşebbüsün gelişmesini teşvik etmek gibi.

En müsbet hareket bu sonuncuda vukubulmuştur. Devletin, sahibi bulunduğu ve Sümer Bank ve sair devlet ajansları tarafından idare edilen bazı teşebbüsler satılığa çıkarılmıştır —bugüne kadar alıcı çıkmamıştır— Sanayide yeni hususî teşebbüsü finanse etmek üzere hususî ve devlet kaynaklarından 1 buçuk milyon İngiliz lirası sermayeli bir Sanayi Kalkınma Bankası kurulmuş ve bu Banka Milletlerarası Kalkınma Bankasından 9 milyon dolarlık bir ödünç almıştır.

Asıl hayret verici husus, Türkiye'ye para yatırımları için yabancı sermayeye kolaylık gösteren ve kârlarını ve sermayelerini istedikleri zaman memleket dışına çıkarma hakkını veren bir kanunun çıkarılmasıdır. Bazı yabancı firmalar bu davete şimdiden icabet etmiş olup Türk teşebbüsleri ile ortaklık halindedirler.

Devletçilikten uzaklaşan bu gelişmede Amerikan tesirinin büyük rolü olduğuna şüphe yoktur. Değişiklik emareleri daha seçimlerden evvel belirmişti. Öyle ki hernekadar Sanayi Kalkınma Bankasının kurulması yeni hükümetin iktidara gelmesinden az sonra vukubulmuşsa da plânları ve hazırlıkları Cumhuriyet Halk Partisi zamanında yapılmıştır ve Türkiyeyi Başkan Truman'ın Dördüncü Nokta yardımından müstefit kılma gayesini gütmüştür.

Halen takib edilen hükümet siyaseti, devletçiliği tamamen lağvetmek değil fakat tedrici bir şekilde azaltmak, onu yalnız devlet idaresine bağ-

lanması gereken veya hususî sermayeyi cezbetmeyen iktisadî faaliyetlere münhasır kılmak gayesini gütmektedir.

Yabancı ve b. nassa Amerikan sermayesi ister hususî eşhasdan ister hükûmetlerden nasît etsin Türkiye'de bütün imkânlarla sahip bulunmaktadır. Hükûmet Marsal Yardımının ve sair ödünçlerin Türkiye'nin kalkınmasını ve pek artmış bulunan geçim pahalılığının azaltılmasını hususî teşebbüsle birlikde sağlayacakları fikridir. Bazı hususlarda Türk fiatları dünya piyasalarındaki seviyeye indirilerek şimdiden terakkiler kaydedilmiştir.

Bir diğerk mühim değışiklikde kültür sahasındaki *devletçilikde* devletin kültür ve bilhassa dil inkilâbını idaresinde vukubulan ferahlıktır. Edebî türkçenin dinî ve bürokratik sınıfların bir imtiyazı olmaktan çıkıp okumuş ve terakkiperver bir demokrasinin unsuru haline gelmesi için eski Osmanlı üstübunun sadeleştirilmesi gerektiğinde ekseriyet hemfikir di. Fakat C. H. P. müfritleri işi ileri götürmüşler ve devletce tahmil edilen kelime ve hatta gramer değışiklikleri ile haddizatında pek güzel bir ifade vasıtası olan türkçeyi zayıflatmak ve tahrif etmek tehlikesine maruz bırakmışlardır.

Devletin lisan üzerindeki kontrolünden vazgeçilmesi ancak onu kontrol edenleri müteessir edecek ve Türk lisanının istikbaldeki gelişmesi normal seyrini takip ederek vukubulacaktır.

Türkiye'nin yeni hükûmeti büyük önemde birçok meselelerle karşı karşıya bulunmaktadır. Bunlardan biri dinî uyanmadır.

Laikliğe karşı ilk tepki —pek ehemmiyetsiz olmakla beraber— Atatürk'ün ölümünden az sonra vukubuldu. 1945 - 1950 senelerinde dinî faaliyet pek ziyade arttı. Bu artış ulemanların doğmatik dini islâmîlikte olduğu gibi daha mistik mezhebe malik dervişler arasında köylerde ve kasabaların fakir kısımlarında göze çarptı.

Harp sonrası Türkiye'sinde münakaşa hürriyetinin gittikçe artması dini kaçınılmaz bir şekilde yeniden siyasî münakaşa konusu haline soktu ve dinî ve sair unsurlara Kemalist devletin laik temellerine hücum fırsatını verdi.

Her iki parti de şeklen laikliğe taraftar ise de hiçbirisi bu dini hareketi görmemezlikten gelemiyor ve böylece rakibi karşısında Allahsız gözükmek istemiyor ve islâmiyetin şampiyonluğunu yapmak fırsatını kaçırmayı arzu etmiyor.

C. H. P. hükûmetinin son senelerinde mekteplere dinî tedrisat konuldu, Ankara Üniversitesine bağlı bir İlahiyat Fakültesi tesis edildi, dinî kitap ve dergilerin yayınlanmasına müsamaha edildi, dinî liderlerin talep ve isteklerine eskiden görülmemiş bir şekilde göz yumuldu. Dinî tarafı kuvvetli olan Millet Partisini reddetmekle Türk seçmeni, kanlı bir dinî reaksiyona razı olmadığını göstermiştir. Fakat dinî hareket önemini muhafaza etmekte ve Demokrat hükûmet kendinden evvelkiler gibi parça parça tâvizlerde bulunmaya devam etmektedir. Bugüne kadar Atatürk inkilâplarının sosyal ve kültürel temelleri sağlamlığını kaybetmemiştir, fakat dinî kalkınmanın ifrata varması onları tehlikeye koyabileceği gibi Türkiye'nin bütün istikbaline tesir edecek neticeler husule getirebilir.

Herhalde Türk Milletinin son otuz senedir vukubulan inkilâp değişikliklerinden sonra muvazenesini bulabilmesi ve babadan kalma ve mukteleb kıymetlerine ahenk içinde kavuşabilmesi için islâmiyetin teessüsü lâzımdır. Türkiye Milleti ve onu idare edenler böyle bir sentez yapmağa muvaffak olurlarsa sade Türkiye'ye değil fakat bütün islâm âlemine hizmet etmiş olacaklardır.

Maalesef halen böyle bir sentezin yapılmış olduğuna dair bir emare yoktur ve islâm kalkınması liderlerinin ekserisi daha ziyade reaksiyoner ve (xenophobe) görüşün avukathğını yapmaktadırlar ki ileri giderlerse son otuz senenin eseri pek ziyade haleldar olabilir. Yeni rejimin karşıkarsıya bulunduğu iktisadî meselelere önceden temas ettim. Bu konuda hayati sual şudur : Türkiye'nin devletçilik siyaseti takibolunarak tanakkuk ettirilen plânlı kalkınması bu devletçiliğin tahdidini veya vazgeçilmesini mümkün kılacak şekilde ifrata vardırılmış mıdır ve bu eski şartlara veya bir nevi müstemlekeciğe dönülmeden başarılabilecek midir?

Yapılan inkilâp, teşebbüsü eline almak isteyen bir sınıfa vücut vermiştir. Şimdi ise bu sınıfın işi başarması lâzımdır. Şüphe yok ki geri dönmek; Türk tarihinde bir boşluk olarak duran 19 yüzyıl liberal kapitalizmine rücu etmek yirminci yüzyıl ortasında tehlikeden âri değildir.

İktisadî mesele ile sıkı bir şekilde bağlı olarak bir de demokratik hürriyetler meselesi ve yeni hükûmetin bunları genişletme vâdi vardır. Kabul etmek lâzımdır ki yeni rejimin ilk aylarında hükûmet ile muhalefet arasındaki münasebetler pek iyi değildir.

Muhalefet hükûmeti diktatoryal temayüllere sahip olmakla ve hürriyetlerini kısmakla; hükûmet ise muhalefeti gayrı mes'ul olmakla ve memekette kargaşalık çıkarmağa çalışmakla itham ediyor. Bir sıhhat

alâmeti olarak her iki parti liderlerinin kendi partileri içinde maruz bırakıldıkları tenkitlere işaret edebiliriz. Zamanla her iki partinin parti hükûmetinin pürüzsüz işlemesi için elzem olan kendininkilere zıt fikirlerle işbirliğinde bulunmayı öğrenecekleri şüphesizdir.

Parlâmentonun 1 Kasım 1950 açılışında verdiği nutukda Cumhurbaşkanı Celâl Bayar Hükûmetin mevcut anti - demokratik kanunları tadil veya ilga edeceğini beyan etti, fakat yeni derpişedilen basın kanunu tasarısı zıd istikametde gittiğinden hem muhalefete hem iktidara mensup basın tarafından şiddetle tenkid edildi.

Hükûmetin dinî irticaa karşı edilen tenkitlere müsamaha göstermesi de şayanı dikkat bir temayüldür. Burada belki en acele vukubulması gereken değışiklik sosyal ve ekonomik şartların ve meselelerin münakaşasında serbestiyi arttırmaktır.

Tehlikeli coğrafi durumu ve zayıf ekonomisi ile Türkiye'nin komünist bir partiye ve basına göz yumması tehlikeli olabilir. Fakat komünist kelimesinin daha sarıh bir şekilde tarif edilmesi lâzımdır, çünkü halen bu kelime okadar geniş bir şekilde tarif edilmektedir ki sosyal şartların herhangi ciddi bir şekilde münakaşa edilmesine mâni olmaktadır. Bu kısa görüşlü siyaset bugünkü Türkiye'yi ilgilendiren ana meselelerden herhangi birini münakaşa etmeyi tahditle kalmamakta komünistlere Türk köylü ve işçisinin durumlarını ıslâh etmelerine yalnız kendilerinin ilgi gösterdiklerini iddia fırsatını da vermektedir. Bu sahada tekâmül mevcuttur. Geçen senenin başlarında Anadolu'nun bir küçük kasabasında öğretmen olan bir genç Anadolu'nun en ücra köşelerindeki şartları bütün çıplaklığı ile anlatan *Bizim Köy* adlı küçük bir kitap neşretti. Türkiye'de böyle bir kitabın yazılabilmesi ve neşredilebilmesi muazzam bir değışikliğe delâlet eder. Kitap her yerde takdir topladı ve Türkiye için fevkalâde büyük bir rakam ifade eden yüzbin nüsha satıldı. Müellif kazasının bağlı olduğu vilâyet valisinin emri ile tevkif edildi. Bütün basının ayaklanması üzerine bir ay mevkuf tutulduktan sonra serbest bırakıldı. 1950 Kasımında muhtelif şehirlerin sendikaları Ankara'da Konferans akdettiler ve bir Türk T. U. C. si kurmayı kararlaştırdılar. Bu husus da demokratik gelişmede faydalı bir unsur teşkil etmektedir. Halâ başarılması gereken en ehemmiyetli reformlardan biri memurluğun ve polislin demokrat bir hale sokulmasıdır. Bu ihtiyaç İngiltereden gelen bir kimseye en lüzumlu görülendir. Anglo - Sakson demokrasisinde memur kavramı en iyi bir şekilde (civil servant) kelimesi ile yani halkın hizmetkârı

kelimesi ile ifade edilmiştir. Türk resmi memuru (hiç değilse halk muvacehesinde bir otoriteye malik olanlar) onun hiç de hizmetkârı değildirler.

Memur birçok hallerde kendisini hizmetkâr değil âmir addeder, hiç değilse milletin çobanı mevkiindedir ve kütle de kendisini böylece kabul eder. Rejimlerin değişmesine bu tavır pek ayak uydurmamaktadır ve yüzyıllar boyunca memur ve polis Sultan'ın otokratik kudretinin yardımcıları bulduklarından bu an'enenin izlerini ortadan kaldırmak kolay iş değildir.

Bu otoritenin ekseriya hayırhah, şuurlu ve iyi niyetle kullanılmış olması güçlüğü azaltır fakat halletmez. Türkiye'de siyasî düşünceler ve tabikat değişmiştir ve anayasa halkı egemenliğin kaynağı addetmektedir, fakat hiyerarşinin alt kademelerinde bulunanları ellerindeki küçük otoriteden vazgeçmeğe ikna etmek güçtür. Kaldı ki bu otorite önemli herhangi imtiyaz da sağlamadığından onlarca kıymeti de fazlaşmıştır. Ekser Türk memurlarının pek gayri kâfi maaşları onların sınırlarını yatıştırarak mahiyette değildir. Son yüzyılda garplılaşmağa doğru atılan adımlar zaten sıkıntıda bulunan Türk memurunun bir de garp hayatının sosyal standardına uymağa mecbur ederek işleri daha da kötüleştirmiştir. Bu bakımdan Türkiye'deki ve hariçteki garp memurlarının daima iyi modeller teşkil ettikleri de söylenemez.

Anadolu'da resmî kibir bir Türk geleneği olan fitrî terbiye ile tahfif edilmektedir.

İstanbul'da garplılaşma ekseriya, Osmanlı kalem efendisinin uyşukluğu ve küstahlığına Fransız *fonctionnaire*'inin haşin gürültücülüğünü ilâve etmek neticesini doğurmuştur. Durumda hakikî bir değişiklik olması memurun ve vatandaşın yeniden terbiye edilmelerine bağlıdır ki bu da zaman ister. Bu arada meselenin mevcudiyetinden haberdar bulunan demokrat hükûmet idarî mahiyette bazı reformlara girişmiş bulunmaktadır. Eski zihniyet yerine halka hizmet idealini aşılıyabilirse demokrasiye doğru serbest seçim ve serbest basında olduğu derecede önemli bir adım atmış olacaktırlar.

(Yazıya başlarken) C. H. P. nin seçimde uğradığı muvaffakiyetsizliğin onun en büyük zaferini teşkil ettiğini ihsas ettim. Parlâmento hükûmetine doğru muntazam bir şekilde ilerlenmesini mümkün kılan Kemalist devletin siyasî yapısıdır. Türkiye'yi sefalet ve ahlâk bozukluğu fasit dairesinden kurtaran ona yabancı kontrolü altına girmeden ekonomisini ve cemiyetini yeniden kurma fırsatını veren ve böylece garp standartları ile muhakeme edildiklerinde mahdud olmakla beraber kendilerine te-

vessül eden tarihi vazifeyi ifaya muktedir liberal bir burjuva sınıfı ve aydın bir kamu efkârına vücut veren Atatürk'ün iktisadî ve sosyal reformları idi.

Bugün bütün Asya memleketleri Türkiye'nin 1922'de karşılaşmış olduğu ihtimallerle karşı karşıyadırlar. Türkiye bugünkü temposu ile ilerlemekte devam ederse çok tekrarlanıp sadece sözden ibaret olmayan : «Atatürk, Türkiye'ye bir daha diktatör gelmemesini temin etmek için bir diktatördü» cümlesinden cesaret alabileceklerdir.